

Dood en begraven

Luc Devriese

Deel 5. Vertrouwd, en toch schrikwekkend

Het is algemeen bekend dat de mensen nog niet eens zo lang geleden veel vertrouwder waren met de dood dan nu. Niet alleen stierf men veel jonger, er was vooral ook meer kindersterfte. Bovendien stierven de mensen meestal thuis en ze werden opgebaard in een kamer, niet zelden in de enige kamer die hun huisje rijk was. Lijkstoeten met familie en vrienden die stapvoets de lijkwagen volgen, trokken door de straten leidend naar het kerkhof. In de grotere steden gebeurde dat zo goed als dagelijks. Nu is dat alles zorgvuldig weggestopt.

In deze bijdrage proberen we even een kijk te krijgen in het omgaan met de dood van kinderen en van verlaten sukkels in de laatste decennia van de 19de eeuw. Complementair hieraan volgen, eveneens uit die periode, een tweetal voorvallen die de schrik voor de dood illustreren. Wat hierna beschreven wordt, lijkt misschien wel extreem, maar we moeten begrijpen dat het gewone, het normale, zelden of nooit op schrift gesteld werd. Het alledaagse gaat schuil achter het ongewone, schreef Fernand Braudel. Vandaar het meer dan anekdotische belang van "straffe verhalen" zoals deze die hierna volgen.

'Schuene biesten'

Een wel heel bijzonder beeld van een kinderbegravenis ontleen we aan Cyriel Buysse. Deze onovertroffen observator en verteller geeft in wat hier volgt, heel kort een scène weer die hij vermoedelijk zelf gadesloeg bij zijn zomerverblijf, het "Maison Rose", te Afsnee aan de Leieboord bij de veerpont. In zijn grote Buyssebiografie situeert Joris Van Parys het verhaal als volgt: In de schets *In de natuur* uit 1901 staat de schrijver op een 'glanzende juni-ochtend' aan de Leie te kijken en te luisteren naar het bloeiende landschap, wanneer aan de overkant een stoet nadert van jonge meisjes van de kloosterschool, die onder aanvoering van een paar nonnen een vriendinnetje komen begraven (1):

Daar staan ze aan de oever. Met zijn hand houdt de veerman de pont tegen de grasrand aangedrukt, en langzaam, over de vermolmde houten trap, dalen zij naar beneden en stijgen er in. Het kistje, onder het wit lijkkleed met een rood kruis verborgen, wordt midden op de bodem neergezet, tussen de twee fiks-rechtstaande nonnen, die er de wacht schijnen te houden. De kinderen gaan rechts en links op de rand van de schuit zitten, en kijken naar het water waar ze dadelijk stil in roeren, met hun handjes. De vader

1. Fragment uit het titelverhaal van de bundel *In de natuur* (1905). In Verzameld werk, Manteau, Brussel, 1974, deel 4, p. 1047-1051. Overgenomen in VAN PARYS, J., *Het leven, niets dan het leven. Cyriel Buysse & zijn tijd*, Houtekiet, Antwerpen, 2007, p. 268-269.

blijft alleen achteraan staan, als vreemd en gegeneerd onder al die vrouwspersonen.

De veerman trekt zijn haak terug om de pont van wal te duwen, maar juist komt daar een oude boer met twee koeien op de oever, die ook moeten overgezet worden. Dat geeft geen bezwaar. De pont is ruim genoeg, 't kan met één moeite doorgaan. De veerman doet zijn schuit een weinig afwijken naar een plekje waar de oever zacht glooit, en man en beesten stijgen er ook in, met zwaar dreunend getrappel. De veerman, en ook de vader, bieden een hulpzame hand. Op stil bevel van een van de nonnetjes wordt het kistje een weinig naar voor geschoven. Een klein zwart hondje, met spitse oortjes en fel-glinsterende bruine oogjes, springt, eventjes jankend, insgelijks op de pont.

Langzaam glijdt ze, door de lange roede, die diep in het water zinkt, voortgeduwd, over de kalme rivier; en, op een teken van de nonnetjes, herbegint het eentonig gebedengeprevel. De koeien: de ene wit, de andere wit-en-bruingevlekt, staan roerloos naast elkaar, herkauwend als 't ware half ingeslapen, met bijna gesloten ogen, onder lange, witte oogharen. De vader, zijn rug naar 't lijkje gekeerd, neemt ze met belangstelling op, bevoelt ze, kijkt naar de boer en fluistert met bewonderend hoofdgeknik: 'schuene biesten'.

Dronken zonderlingen

Een van de eersten in onze streken die aandacht besteedde aan oude begrafenisgebruiken was de Gentse onderwijzer, museumconservator en archiefonderzoeker Alfons Van Werveke. De inleiding tot zijn studie *Begraven* (1899) vangt als volgt aan (2):

Het is een kenmerk van den laatsten tijd dat het stoffelijk overblijfsel van vrienden en vijanden, van goeden en boozen met meer eerbied wordt bejegend, dan het voor korte jaren het geval was. Ik weet wel, dat er uitzonderingen zijn aan dien regel, en ik moet daarbij doen opmerken, dat ik alleen het oog heb op de steden.

Voor een tiental jaren deed ik in den winter een wandeling op den buiten; te midden van een eenzamen weg, vóór een herberg, vond ik een zwarte baar staan bedekt met een zwarte pel (pelle, begraafsleed) bedekt, waaronder de vormen van een menschelijk lichaam duidelijk te herkennen waren. Niemand was daarbij; alleenlijk hoorde ik in de herberg het luide praten van lustige drinkebroers.

Wat verder ontmoette ik een oude vrouw, die mij vertelde, dat een half bedronken man door het ijs van een gracht gevallen was, en verdronken. De personen, die het lijk hadden opgetrokken en naar het doodenhuis vervoerden, hadden ginder hun vracht aan de deur van een kroeg neergezet, om een borrel te drinken voor de warmte. Zie dat teekent den buitenman, maar daarvan walgt de stedeling!

2. VAN WERVEKE, A., *Begraven*, Gent, 1899, p. 1-26. Raadpleegbaar in Stadsarchief Gent, Nota's Van Werveke.

3. Het verhaal hoorde de auteur jaren geleden vertellen door wijlen André De Vooght, een kleine landbouwer uit Egem. Deze had het ook van 'horen zeggen' en, als rasverteller, smukte hij het gebeuren wellicht extra op. De details zijn niet betrouwbaar.

4. Over de familie van der Gracht d'Eeghem, hun kasteel en de Egemse dorpscafé's: ARICX, V., *Geschiedenis van Egem*, Pittem, 1982, deel 1, p. 121-129, en deel 2, p. 341-359. Wellicht was de baron in kwestie Adhémar Idesbalde (Gent 1852-Le Havre, 1897), vrijgezel en verwoed reiziger, of minder waarschijnlijk, zijn jongere broer Edgard Idesbalde (Brussel 1861-1923), arrondissementscommissaris en bij zijn overlijden inspecteur-generaal bij het ministerie van economische zaken. Deze laatste van der Gracht verkocht het kasteel omstreeks W.O. I. Het werd afgebroken in 1920. Dit laat toe het verhaal min of meer te dateren vóór W.O. I, wellicht eerder nog in de late 19de eeuw.

Kon een dergelijk tafereel zich enkel op het platteland afspelen? Wellicht had Van Werveke moeten schrijven '... daarvan walgt de redelijk welstellende stedeling'. Hoe het ook zij, een bijna identieke geschiedenis deed zich voor ergens tegen het eind van de 19de eeuw of in de jaren voor W.O.I eveneens op het platteland, te Egem, deelgemeente van het West-Vlaamse Pittem. ⁽³⁾

Ook daar betrof het een alleenstaande zonderling en dronkaard die kind nog kraai had. Ook die was op een ongelukkige manier aan zijn eind gekomen. Men had voor een kist gezorgd, waarschijnlijk via de 'Openbare Onderstand', voorloper van het OCMW, en een begrafenis geregeld. Op de bewuste dag, vermoedelijk al de dag na het vinden van het lijk, trokken twee dragers en nog een paar andere lui over een landweggetje met de kist naar de kerk.

Maar ergens aan een kruispunt, een viersprong, ontmoetten ze een heel ander type, baron van der Gracht, de plaatselijke kasteelheer. ⁽⁴⁾ Deze heer, een notoire grappenmaker die de luitjes van zijn gemeente maar al te graag bij zijn poetsen betrok, stelde het gezelschap voor de dode eerst nog even op gepaste wijze te eren alvorens naar de kerk te trekken. Hij tracteerde de mannen op enkele 'dreupels' genever in het stamineetje bij de viersprong en zond een jongen naar de pastoor en de grafdelver met de boodschap dat ze best nog even konden

wachten op het lijk. Zo gezegd, zo gedaan en de kist bleef midden op de viersprong staan terwijl de 'rouwenden' zich binnen te goed deden. Toen de baron de tijd gekomen achtte, trok het intussen al flink aangegroeide gezelschap met het lijk naar de kerk op de 'plaats'. Nadat het zaakje afgeleverd was, werd nog nagefeest in een van de dorpsheerbergen onder de kerktoren, half en half op kosten van de kasteelheer.

De omstandigheden van dit West-Vlaamse verhaal lijken er op te wijzen dat iets dergelijks wel kon gebeuren, maar niet zomaar. Echter, dat zoiets überhaupt kon, reveleert heel wat, zoals de hierboven aangehaalde quote van Braudel suggereert.

Spoken op het Oud Kerkhof

Hoe vertrouwd de mensen ook waren met de dood, het betekende daarom nog niet dat ze geen schrik hadden van alles wat et mee te maken heeft. Zo kon het gebeuren dat men zich een beetje op zijn ongemak voelde op een terrein dat ooit nog een kerkhof was. In combinatie met andere factoren (diep in de nacht, een vluchtende kat, een dier met een slechte reputatie in die tijd) kon dat bij ontvankelijke zielen voor paniek zorgen. Dat zoiets een goeie eeuw geleden zelfs een massa volk op de been kon brengen, blijkt uit volgende berichtjes geplukt uit de *Gazette van Gent* van 5 en 7 september 1895. Deze waarachtige spokenhistorie speelt zich af in de Gentse Gebroeders de Smetstraat, die vier jaar eerder aangelegd was doorheen het in 1873 verlaten kerkhof bij het Rabot en de Brugsepoort. ⁽⁵⁾

In den afgelopen nacht rond half een, ging een zekere Hendrik Uytterschaut, 23 jaar oud, door de Gebroeders de Smetstraat, toen plotseling eene kat welke uit het Oud Kerkhof kwam, voor zijn voeten sprong. Uytterschaut verschrikte zoo hevig dat hij eenen aanval van waanzinnigheid kreeg. Hij werd naar zijne woning overgebracht, alwaar men hem eene dwangkamizool (dwangbuis) moest aantrekken. Een geneesheer heeft hem de eerste zorgen toegediend. Zeer waarschijnlijk heeft Uytterschaut de aanval gekregen ten gevolge der inbeelding verwekt door het uitgestrooid gerucht als zou er op het Oud Kerkhof een spook rondwalen.

Dat verwekte een volkstoeloop. Twee dagen later berichtte de krant opnieuw. Woensdag was er nogmaals eene overgrootte menigte op het Oud Kerkhof der Brugsche Poort samengeschoold; er waren wel 2000 menschen. Henri Uytterschaut wordt te huis verzorgd en is beter, maar hij kan nog op zijne beenen niet staan; nu en dan loopt hem een rilling over het lijf. Wat er eigenlijk gebeurd is, kan hij niet zeggen; het was als een vuur dat door zijne armen en beenen liep, zegt hij.

5. Dit "kerkhof buiten de Brugsepoort" was een van de drie begraafplaatsen die in 1784, na het keizerlijke verbod op begraven in en rond kerken, aan de Gentse stadsrand waren aangelegd. Het was te klein geworden. Ondanks het wettelijk verbod begroef men er noodgedwongen soms in collectieve graven, variërend van 2 tot 16 lijken per kuil (CAPITEYN, A., DECAVELE, J., *In steen en brons van leven en dood*, Gent, 1981, p. 15-18).

"Overtocht van een begrafenisstoet op de Leie in Afsnee", J. Pauwels (1819-1876)© Met dank aan Museum van Schone Kunsten - Gent, inv. nr 1899-1

Doodskistmeisjes

Aan het eind van deze bijdrage keren we nog even terug naar Buysse om te zien dat de dood in die tijd alleszins in welstellende milieu's wel degelijk huiver opriep. Hij vertelt over een avontuurtje van twee jonge kerels, beiden van gefortuneerde familie: zichzelf en zijn levenslange vriend en spitsbroeder Maurice Maeterlinck in *De doodskistmeisjes*. Een oudejaarsavond-vertelling, een verhaaltje dat we hier, jammer genoeg, niet integraal kunnen opnemen. ⁽⁶⁾

Wij hadden die twee meisjes ontmoet op het ijs, in de buurt van een oude Vlaamsche stad, die ik maar Gent zal noemen, om de gegronde reden dat het Gent was.

De eene, – de grootste van de twee, – was een blondine. De andere, – de kleinste –, had een donker type. Het waren zusters en knap en elegant waren ze allebei. Ik "had" de blonde, mijn vriend de zwarte. Dat "hebben" gold bij wijze van spreken. Dat wilde zeggen dat ik vooral werk maakte van de blonde en mijn vriend van de donkere. Wat we inderdaad hadden was eigenlijk de hoop ze eenmaal te hebben.

6. BUYASSE, C., *Uit de bron*, Gent, Van Rysselberghe & Rombaut, 1922, p. 199-162.

Wij sleten in haar gezelschap nagenoeg al de uren die we op het ijs konden doorbrengen. Wij leerden haar schoonrijden en kunstrijden en de liefde stroomde door ons jeugdig lichaam als wij haar zoo met beide handen beschermend vasthielden en haar als 't ware tegen ons aan van warmte en inspanning voelden gloeien, terwijl wij van heel dichtbij den bedwelmenden geur opsnoeven, waarmee ze zich zo copieus parfumeerden. We waren allebei zwaar verliefd.

De twee vrienden dreven het zover dat ze een afspraakje konden versieren, op oudejaarsavond nog wel. In een openbare gelegenheid wilden de zusjes niet gezien worden, maar net op die avond zouden hun ouders niet thuis zijn, zeiden ze, en meteen gaven ze hun adres.

Ik herinner mij nog het gezicht van mijn vriend toen ik hem de dag voor oudejaar ontmoette. Hij had de uitdrukking van stillen spot en tegelijkertijd van consternatie.

-Weet jij, vroeg hij grijnzerig glimlachend, weet jij wat voor 'n huis dat is, waar onze knappe meisjes wonen?

-Wat is het schrok ik.

-Weet jij, ging hij op denzelfden toon voort, die winkel, die groote winkel met het breede raam tot aan den grond, waarachter altijd doodkisten en rouwkransen van artificiële bloemen uitgesteld liggen?

-Ja.

-Ja? ... Welnu, dààr wonen onze meisjes. Haar vader is doodkistenfabrikant en zij zijn doodkistenmeisjes!

Op oudejaarsavond, even voor negen uur, waren wij in de straat. Een sombere straat, met hooge, donkere huizen, aan 't uiteinde begrensd, als door een berg, door een groot antiek gebouw. (...).

Daar stonden de doodkisten, de open en de dichte, de mooie en de leelijke, de donkere en de lichte, versierd met kruisen en spijkers, vaag omschemerd door een twijfelachtig licht daarbinnen, met de rouwkransen en de sluiers er omheen! Het maakte een sinistren indruk, iets zóó sinister, dat men zijn bloed als 't ware voelde stollen en koud kreeg tot in 't merg der ziel. Misschien, ware er iemand, een levend wezen, zichtbaar geweest; misschien, hadde er slechts een lichtje geschenen aan een der bovenramen, dan ware de indruk anders geworden; maar dat groote sombere huis, waarin alleen de doodkistenwinkel griezelig leefde, 't was niet om aan te zien.

- Ik kan niet; ik kàn niet! kreet eensklaps dof mijn illustere vriend.

- Ik ook niet! gruwde ik. – En we gingen ...

De twee helden vluchtten weg, stortten zich in het feestgewoel ... tot liefde en wroeging de overhand kregen, en ze terug keerden. Maar de winkel en het huis was zoo stil en eenzaam als een graf. Te laat!

Even stonden wij daar roerloos, als vóór den dichtgemetselden

grafkelder van al onze frissche, jonge liefde. Wij durfden het niet te wagen aan te bellen, wij slopen heen, als laffe misdadigers. Geen van ons beiden heeft ooit een der mooie doorkistenmeisjes teruggezien...